

לשכת רב קמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בא, תשס"ג
מספר 1001מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מכת החושך – ההיבט החברתי דבורה אושפיזאי

וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה נְטֵה יָדְךָ עַל-הַשָּׁמַיִם וְיְהִי חֹשֶׁךְ עַל-אֶרֶץ מִצְרָיִם וַיִּמַּשׁ חֹשֶׁךְ. וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת-יָדוֹ עַל-הַשָּׁמַיִם וַיְהִי חֹשֶׁךְ-אֲפֹלָה בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרָיִם שְׁלֹשֶׁת יָמִים. לֹא-רָאוּ אִישׁ אֶת-אָחִיו וְלֹא-קָמוּ אִישׁ מִתַּחְתּוֹ שְׁלֹשֶׁת יָמִים וְלֹכַל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָיָה אֹרֶךְ בְּמוֹשְׁבֹתָם (י: כא-כג).

הערה מקדימה - בתחילת הפרשה אמר ה' למשה "בא אל-פרעה פי-אני הכפדתי את-לבו" (י: א). הפנייה "בא" בולטת לעומת הפנייה המתבקשת "לך", כמו שנאמר עד עתה: "לך אל-פרעה בפקר" (ז: טו). נראה שיש כאן מעין הזמנה: הקב"ה מזמין את משה ללכת אתו אל פרעה,¹ שכן המשימה אינה קלה, ולכן הקב"ה רומז שיתלווה אליו, כביכול.

בפרשתנו מתוארות שלוש המכות האחרונות, כמניין "בא", ונתמקד כאן במכה השנייה בפרשה, מכת החושך, התשיעית במניין המכות.

אם נתבונן בטיב המכות ובעצמתן נראה שהמכות היו בסדר עולה של קשיים. אם כן, מכת החושך, שהייתה לפני מכת בכורות שהביאה את הגאולה, הייתה אמורה להיות קשה ביותר, ומתעוררת שאלה מה נורא כל-כך במכה זו! ? אדרבא, היא נראית קלה מכולן. במכות שלפניה נגרמו פגעים בגוף, כמו כנים ושחין, או פגעים בצומח ובבהמה, כמו במכת הערוב – ערב רב של חיות טורפות וכדומה. אם כן מה כאב כל כך במכת החושך?

ועוד שאלה: בדרך כלל נמשכה כל מכה שבוע ימים, לאחר התראה של כשלושה שבועות, אבל במכת החושך כבר לאחר שלושה ימים קרא פרעה למשה מתוך כניעה ואמר: "לכו עבדו את-ה'" (י: כד). הוא צמצם את תנאיו והתנה את הליכתם רק בהשאת הצאן והבקר, והסכים שגם הטף ילך עמם (י: כד). וכאן השאלה מתעצמת: מה היה נורא כל-כך במכת החושך עד שפרעה "נשבר" כבר אחרי שלושה ימים! ?

להלן נביא פירושים בעקבות המכילתא ורש"י. החושך היה כה כבד, עבה וממשי, עד שהיה אפשר למשוש, ותופעה זו הייתה מפחידה מאין כמותה. תכונת הפחד שהוא משתק את האדם, ולכן מי שישב לא יכול לקום, ומי שעמד לא יכול לא לשבת ולא לזוז, ולכן גם לא היה אפשר להדליק נרות. זאת הייתה זוועה נוראה. ארץ מצרים הייתה משותקת מפחד ומאימה ואפופה בחשכה סמיכה. כך פירש רש"י, בעקבות המדרש, את המילים "וַיִּמַּשׁ חֹשֶׁךְ" (י: כא): "שהיה כפול ומכופל ועב עד שהיה בו ממש".

לרב ברוך אפשטיין בפירושו "תורה תמימה" יש הסבר מקורי להבנת החושך "הסמך" שהייתה בו ממשות:

"וימש חושך" מגיד הכתוב דכשהיה המצרי עומד לא היה יכול לישב וכשישב לא יכול לעמוד מפני שהוא מש באפילה שנאמר וימש חושך (מכילתא בשלח ד). ומבואר במדרשים שהחושך היה כעובי דינר, וכלל הענין מופלא מאד, דמה שייך להתפיס שעור ממשות בחושך, וגם צריך עיון דלפי פירש"י שהיה כל משך המעת לַעַת כולו לילה ולא היה יום כלל, א"כ נשתנו סדרי בראשית, וזה קשה מאד שהרי הקב"ה הבטיח לנח ולבניו "ויום וְלַיְלָה לא יִשְׁפְּתוּ (בר' ח: כב).

* הרבנית ד"ר דבורה אושפיזאי היא גמלאית המחלקה לתלמוד. נושא התיזה שלה הוא: מנהגי ראש חודש.

¹ דבר דומה מצוי במגילת רות. כאשר נעמי מציעה לרות ללכת אל הגורן בלילה, נאמר שם בין היתר "וירדת (י) הגורן" (ג: ג). עפ"י הכתיב, נעמי כביכול תלווה אותה לשם, ותסייע לה במשימה הקשה והבלתי נעימה.

ולולא דמסתפינא להמציא דבר חדש מאד הווה אמינא דענין החשך היה לא באוויר רק בעיני האנשים, והיינו שהיה להם תבלול על אישון העין, ואמרו שאותו התבלול היה נמוש ביד וגם היה כעובי דינר, וניחא הכל.

ההסבר של בעל "תורה תמימה" מראה גם שלא הופרה הבטחת ה' לנח לאחר המבול שיום ולילה לא ישבתו. לדעתו, לא היה צריך לשנות סדרי עולם, אלא רק תבלול היה בעיניים של המצרים. את ההסבר הזה הוא אומר לאחר התנצלות בסגנון "לולא דמסתפינא", אבל אמרו בכל זאת, כיוון שזה פותר את כל הבעיות בהבנת החשכה ואת המצב שבו "ולכל-בני ישראל יהיה אור במושבבתם" (י:כג). פשוט, לא היה להם תבלול בעין!

עתה אבקש לשים את הדגש בכתוב "לא-ראו איש את-אחיו ולא-קמו איש מתחתיו" (י:כג). לדעתי, זהו עצם העניין. כאשר איש אינו רואה את הזולת ואינו קם לעזור לו ואינו ער לבעיותיו, לצרותיו ולמצבו, זאת המשמעות של "חושך מצרים"!

כידוע, האדם הוא יצור חברתי ואינו יכול לחיות ללא חברה. לא רק לצורך קבלת עזרה פיזית כאשר הוא חולה או חלש או עני, ולא רק כדי לשתף אנשים בשמחתו או בצערו, אלא אף לצורך שיחה, לימוד, החלפת דעות ובכלל להווייה הקיומית שלו. הכלל "לא-טוב היות האדם לבדו" (בר' ב:יח) תקף לא רק בעניין בני זוג אלא לכל אדם כיצור חברתי. במצב נורמלי אדם אינו יכול לחיות לבדו על אי בודד. ואף אם לפעמים קורה שאדם מבקש לפרוש מעט מהחברה הסובבת אותו ולהתבודד, הרי אין זה אלא לחופשה קצרה או ארוכה; פסק זמן עד לחזרה לחיי חברה תקינים ונורמליים.

אחד העונשים החמורים בימינו הוא לשים אדם בצינוק, בבידוד. גם על פי תורת ישראל קיים עונש של "חרם" - נידוי שהיו מטילים על אדם ולפיו אסור היה לצרפו למניין, להתקרב אליו, לבקרו, ללמוד אתו וכדומה. היה זה עונש חמור מאין כמוהו. חז"ל כבר קבעו את הכלל "או חברותא או מיתותא", וסיפרו על חוני המעגל שישן שבעים שנה, וכאשר התעורר ולא מצא חברותא ללימוד תורה מת מרוב צער (תענית כג.). על זה יעיד גם סופו המר של הסיפור המרתק על ר' יוחנן וריש לקיש. כאשר מת ריש לקיש ור' יוחנן לא מצא לעצמו חברותא מתאימה, התפללו עליו וביקשו רחמים שימות! הוא לא יכול להמשיך לחיות ללא חברותא, כמסופר בבבא מציעא (פד.): "ר' יוחנן היה הולך וקורע בגדיו ובוכה ואומר: 'היכן אתה בר לקיש' והיה צועק עד שיצאה דעתו ממנו. ביקשו רבנן רחמים עליו ונפטר".

בעולם העתיק הכירו בערך של היחסים החברתיים, ויעיד על כך, למשל, סגנון הבנייה: הבתים היו בנויים כשכונות מסביב לחצרות משותפות, ונוצרו יחסי שכנות מפותחים מאוד (עד שעברו לפעמים את הגבולות והפריעו לפרטיות). לעומת זאת, הבנייה המודרנית מעודדת פרטיות יתר, ומצב שכיח הוא שאדם איננו מכיר את שכניו כלל.

בשנות החמישים של המאה העשרים התפתחה ספרות ענפה וגם תעשיית סרטים שעסקו בבדידות האדם המודרני בתוך הכרכים הגדולים, בתוך בנייני הבטון הענקיים, כאשר הוא נבלע בזרם מיליוני אנשים ברחובות מנהטן, למשל, או ברכבות המלאות אדם, והוא מרגיש מנוכר ובודד!! "לא ראו איש את אחיו" - זהו חושך. שיתוף חברתי וערנות למצבו של הזולת הם האור. ולוואי שנזכה למצב שבו "ולכל בני ישראל יהיה אור במושבבתם".